فۆبیای ڕێنووس

ئەم باسە لە گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی
ژمارە (٣٦)ی ساڵی (٢٠١٦) دا بڵاوکراوەتەوە.

پێڕەوی دۆزینەوەDiscovery Procedure ڕێباز و تەکنیکێکی شیکردنەوەیی زمانەوانیی ڕێبازی بنیاتنەرییە Structuralism. زمانەوانی ئەمەریکی فرانسس بۆب (١٨٥٨ – ١٩٤٢) ئەم ڕێبازەی داهێنا بۆ پاراستن و نووسینی ڕێزمانی زمانە ڕەسەنەکانی کیشوەری ئەمەریکا کە بە (ئەمەریندیان) ناوبراون ، پێش بنبڕبوون و لە دەسچوونیان.

بە هۆی ئەم ڕێباز و پێڕەوە ، بە پشت بەستن بە یاسا و بنەما ماتماتیکییەکان و پەیوەندییە لۆژیکییەکانی نێوان پێکهێنەرەکانی ، سیستەمی زمان دەستنیشان دەکرێت. ئەم پێڕەوە لەهەموو ئاستەکاندا کار دەکات بە تایبەتی لە ئاستی فۆنۆلۆجیدا. بە هۆی ئەم پێڕەوەوە دەشێ یاساکانی ڕێزمانی هەر زمانێک دەستنیشان بکرێت (تەنانەت) بێ زانینی زمانەکەش.

لەم وتارەدا زۆر بە کورتی ئەوە دەردەخەین کە چۆن کێشەیێکی ڕێنووسی کوردیی پەیوەندیدار بە ئاستی فۆنۆلۆجییەوە بە هۆیەوە چارەسەر دەکرێت.

بە دەیان وتار و باس و لێکۆڵینەوە لەبارەی گیروگرفت و کێشەکانی ڕێنووسی کوردی بڵاوبوونەتەوە.[1] هەر یەکە بەپێی بۆچوونی خۆی گیروگرفتەکان دەستنیشان دەکات و چارەسەریان دەکات. یەکێ لەو کێشانە مەسەلەی بزوێنی (و) ی درێژ و کورتە.. هەندێ زمانەوان لەسەر ئەو ڕایەدان کە لەبەر ئەوەی جیاوازیی نێوانیان (گوایە) فۆنیمی نییە ، بۆیە (وو) نەخرێتە ناو سیستەمی فۆنۆلۆجی و نووسینی زمانی کوردییەوە و بە ئەلەفۆنێکی (و) بژمێردرێ و یەک پیت هەردووکیان بنوێنێ.

زمان دیاردەیێکی زیندووە ، لە ڕادە بەدەر ئاڵۆز و تێکچڕژاوە ، هەمیشە لە جووڵە و گۆڕینـدایە. سروشتێکی سرکی جیوەیی هەیە. نووسین وشک و مەییو و وەستاوە. بۆیە نووسین هەرگیز ناتوانێ پڕبەپیستی وتنی زمانەکە بێت.

ئەلفـوبێی هەر زمـانێ لەسـەر بنـاغەی سیسـتەمی فـۆنیمیکی زمـانەکە دادەمەزرێت بۆیە لەکاتی دانانی ئەلفوبێکە تاڕادەیێک نزیکی لەنێوان نووسین و وتن بەدی دەکرێ بەڵام هەرگیز یەک بە یەک و دەقـاودەق نـابن. هـیچ زمانێک نیـیە و نەبـووە لە هەمـوو جیهانـدا کە ئەلفـوبێکەی بە تەواوی (فـۆنیمیکی) یـا (فۆنەتیکی) بێت و هەرگیز ناکرێ.

نووسـین گەلـێ جـۆری هەیە. (فـۆنەتیکی و فۆنۆلـۆجی و ئیـدیۆگرامی و سـیلابیکی و تـێکەڵ و..).. هەنـدێ لە زمانەوانانمـان دەرکـی جیـاوازیی نێـوان ئەمانە نـاکەن ، بە تـایبەتی هـی نێـوان (فـۆنەتیکی و فۆنۆڵـۆجی)[٢]. هەیە لە ڕوانگەی نووسینی فۆنەتیکییەوە بیـر لە ڕێنـووس دەکـاتەوە، هەیە لە ڕوانـگەی فۆنۆڵـۆجییەوە و هەشـە لە ڕوانـگەی هەردوو ئاسـتەوە بە تێکەڵـی بـێ ئەوەی شـارەزای بـوار و تەکنیکیـان بـێ.. بـۆیە زۆر لەو لایەنـانەی کە بە گیروگرفتـی لەقەڵەم دەدەن ، بە پێوانەی بناماکانی ڕێنووس نابنە گیروگرفت.

هـیچ زمانێـك بـێ گیروگرفتـی ڕێنـووس نییـە. هـەر هەوڵـدانێکیش بـۆ چارەسـەرکردنی ڕێنـووس گیروگرفتـی تـری زمانـەوانی و غـەیری زمانـەوانی سـەر هەڵـدەدەن. کـام زمـان بەقـەد چـینی و ئینگلیـزی و عـەرەبی و ...گیروگـرفتی ڕێنووسیان هەیە کەچی سەرەڕای ئەو هەموو هەوڵدان و وتار و باسانەی لەبارەی ئەو گرفتانەوە بڵاوکراونەتەوە نەتوانرا چارەسەر بکرێت. دەرکەوت بە دەسـکاری کردنیان گیرو گرفتی تری ئاڵۆزتر و دژوارتر سەر هەڵدەدەن. هیچ زمـانێکیش نییـە ڕێنووسێکی یەکگرتووی هەبێ.[٣]

دەمـێکە زمانەوانـان ڕێنووسـیان لە گیروگرفتەکـانی زمانەوانیـدا جیـا کـردۆتەوە و ڕێنووسـیان لە زمـانەوانی دەرهێنـاوە.. ڕێنـووس بـۆتە شـتێکی کۆمەڵایەتی و پێکهاتنی عەفەوی لەسەریا..دەمێکە زمانەوانانی جیهـانی توخـون ڕێنووس ناکەون و هیچ ڕێبازێکی زمانەوانی نییە باسی ڕێنووس بکات. ڕێنـووس هەر لای ئێمە بۆتە دێوەزمەی زمـانەوانی و کـراوەتە کێشـەیێکی ئـاڵۆز و بـۆتە گرفت و داوای شتی تەعجیزیی بۆ دەکەین.

بـۆ دانـانی ڕێنـووس بـۆ هەر زمانێـک فۆنیمەکـانی زمـانەکە دەستنیشـان دەکرێت و بە جۆرەی فۆنیمەکانی پیتەکان دادەنرێن. مەرجـیش نیـیە و هەرگیـز ناکرێ ژمارەی پیتەکان بەقەد دەنگ و فۆنیمەکانی زمانەکەبێـت ، هەرگیـز هـیچ زمـانێکیش نیـیە و نەبـووە ژمـارەی پیتەکـانی بەقەد فۆنیمەکـانی بـێ . لە

نووسـینی زۆر لە زمانـان پیـت هەیە لە نووسـینا بەکـار دەهێنـرێ کەچـی لە ئەلفوبێکەیدا نییە. هەشە بە پێچەوانەوە ، زمان هەیە دەنگی وای تێدایە کەچـی پیتی بۆ نییە [٤] و هەیە هەمان دەنگ بە چەن جۆرێ دەنووسرێت و یـا هەمـان پیت چەن دەنگێ دەنوێنێ یـا هەمـان دەنـگ چەن پیتێکـی هەیە..یـا زۆر وشـە هەیە بەجۆرێ دەنووسرێ و بە جۆرێکی تر دەوترێ.[٥]

هەر دەنگێکی زمانی لە شوێنێکی تایبەتیی ئەنـدامانی ئاخاوتنـدا دروسـت دەکرێ و چەند سیماییێک دەگـرێتە خـۆ. دەنـگە جیـاوازە (هاوشـوێن) ـەکان بە سیما فۆنەتییەکان لێک جیا دەکرێنەوە. وەک (ت ــ د) (س ــ ز)) (ش ــ ژ) (ک ـ گ) (ف ــ ڤ) هتـد کە هەر جووتێکیـان هاوشـوێنن و بە سـیمای (ژێدار / بێژێ) یی لێک جیـا دەکـرێنەوە. لە دەنـگە یەکەمەکانـدا لە کـاتی گـۆ کردنیان (ژێ)یەکان دەلەرێنەوە و لە دووەمەکاندا نالەرێنەوە. ژمارەی سیماکان زۆرە (ژێدار ــ زاری ــ لووتی ــ خشۆک ــ تەقیو ــ درێـژی ..هتـد) [٦] ..یەکـێ لە سیماکانی بزوێنەکان (درێژی) بەرانبەر بە (کورتی) یـە duration کە دەنگـی هاوشوێنی کورت لە درێژ جیـا دەکـاتەوە ، وەک لە (و ــ وو) ، (ـە — ا) و (i ــ ی).

لە ڕێنووسی زمانی کوردی (و) و (وو) کە بە سیمای (درێژی) لێـک جیـا کـراونەتەوە. هەنـدێ زمـانەوان و نووسـەر وای بـۆ دەچـن کە ئەم (وو) ە لە نووسیندا لابرێ چـونکە (بەلایـانەوە) جیـاوازیی (و) و (وو) لە زمـانی کوردیـدا فۆنیمیکی نییە.

لە رووی زمـانەوانی و سروشـتی بنەماکـانی ڕێنووسـەوە ئەم ڕایە مـایەی گفتوگۆیە چونکە:

١ – گەر بەپێـــی شـــیکردنەوەی Discovery procedure ی ماتمـــاتیکی سیستەمی فۆنۆلۆجیی زمانی کـوردی سـاغ بکـرێتەوە (و) و (وو) دوو فـۆنیمی جیاوازن لەم زمانەدا.

٢ – گەر فۆنیمیکیش نەبن ، جیاوازیی نێوانیان زۆر زەقە و هیچ ڕێنووسـێ ناکرێ و نییە بە تەواوی فۆنیمیکی بێت.

٣ – بە ڕەچاوکردنی بنەماکانی ڕێنووس و بەراوردکردن ئەمە بە گیروگرفت ناژمێررێ.[٧]

دوو پێڕەو هەن بۆ دەسنیشانکردنی فۆنیمەکانی زمان:
١ ـ لە ڕێی جووتۆکە و سێتیلەکانەوە.[٨]
٢ ـ بە پێڕەوی ماتماتیکی کە لە بواری Mathematical Linguistics دا بە پێڕەوی Discovery Procedure ناو دەبرێ. بە دەستنیشانکردنی پەیوەندیی لۆژیکییان لە چوارچیوەی سیستەمی فۆنۆلۆجیی زمانەکەدا ساغ دەبێتەوە کە جیاوازیی نێوان (وو) و (و) لە زمانی کوردیدا فۆنیمیکییە.
ئەوانەی لە سەر ئەو ڕایەدان کە جووتە ڤاوڵی (و ـ وو) دوو فۆنیم نین لە زمانی کوردیدا لەوانەیە ڕاست بن بەپێی شیکردنەوەی جووتۆکەیی. چونکە لەوانەیە جووتۆکەیان نەبێ (لەوانەشە هەبێ و بۆی هەیە بۆی پەیا بێ).. بەڵام گەر بە پێوانەی لۆژیکی پەیوەندیی ماتماتیکی شی بکرێتەوە ئەم دوو دەنگە لە سیستەمی فۆنۆلۆجیی زمانی کوردیدا دوو فۆنیم دەنوێنن بەپێی یاسای یەکسانیی ئاڵوگۆڕ Commutativity بەم هاوکێشە:
ئەگەر (X و N) دوو نرخی جیابن و (X و L) دوو نرخی جیابن واتا (N) و (L)
دوو نرخی جیان:
ئیستا لەژێر تیشکی ئەم لۆژیکە ئەمانە لێکبدەرەوە:
1) ـ لە:
گوڕ ـ گۆڕ
قوڕ ـ قۆڕ
(و ـ ۆ) دوو فۆنیمی جیان و لە:
بوو ـ بۆ
توو ـ تۆ
(وو ـ ۆ) دوو فۆنیمی جیان..
کە (و ـ ۆ) و (وو ـ ۆ) هەر یەکە دوو فۆنیمی جیابن ..بەپێی یاسای سەروبەر Commutativity دەبێ (و ـ وو) دوو فۆنیمی جیابن.
2) ـ لە:
کەڕ ـ کوڕ
گەڕ ـ گوڕ
(ـە ـ و) دوو فۆنیمی جیان و لە:

سەر ــ سوور

دەر ــ دوور

(ـە ــ وو) دوو فۆنیمی جیان .

کە (ـە ـــ و) و (ـە ـــ وو) هەر یەکە دوو فۆنیمی جیابن ..بەپێی یاسای سەروبەر (و ــ وو) دوو فۆنیمی جیابن.

3) ــ لە:

پەڕ ــ پڕ

گەڕ ــ گڕ

(ـە ــ i) دوو فۆنیمی جیان و لە:

سەر ــ سوور

دەر ــ دوور

(ـە ــ وو) دوو فۆنیمی جیان

کە (ـە ـــ i) و (ـە ـــ وو) هەر یەکە دوو فۆنیمی جیابن ..بەپێی یاسای سەروبەر دەبێ (و ــ وو) دوو فۆنیمی جیابن.

4) ــ لە:

زار ــ زوور

پار ــ پوور

(ا ــ وو) دوو فۆنیمی جیان و لە:

کان ــ کون

(ا ــ و) دوو فۆنیمی جیان .

کە (ا ــ وو) و (ا ــ و) هەر یەکە دوو فۆنیمی جیابن ..بەپێی یاسای سەروبەر دەبێ (و¯ــ وو) دوو فۆنیمی جیابن.

ئەنجامی ئەم سەروبەر کردنانە دەبێ (و) و (وو) دوو فۆنیم بن ..با گریمان دوو فۆنیمیش نەبن باشترە لە نووسینا جیا بکرێنەوە چونکە بە سەدان وشە لە زمانی کوردیدا هەیە ئەم دوو دەنگە جیاوازانەیان تێدایە ..و لە هەمان وشەدا هەردوو دەنگ هەن...ئەگینا چۆن وشەی وەک (کولتوور ـــ ئوردوو ..) بۆ نموونە دەنووسرێن؟

گەر ئەم ڕێنووسەی ئێستامان بەراورد بکەین لەگەڵ هی میللەتە پێشکەوتووەکان، دەردەکەوێ هی ئێمە لە هەمووان ڕێکوپێکترە و بێ گیروگرفتترە.. چاکتر وایە وازی لێ بێنین شتی بچووک نەزلێنین.

پەراوێزەکان:

١ – لەو باسانەی لە گیروگرفتەکانی ڕێنووسی کوردی دەکۆڵنەوە:

ئـەکادیمیای کـوردی (٢٠٠٩) ڕاسـپاردەکانی کۆنفرانسـی بـەرەو ڕێنووسـی یـەکگرتووی کوردی (١٢/٤ و ٩/٨ ی ٢٠٠٩).

ئـەوڕەحمانی حـاجی مـارف (١٩٨٢) گیروگرفتـەکانی ڕێنووسـی کـوردی بـە ئـەلفوبێی عەرەبی. گ. کۆڕی زانیاریی عیراق. دەستەی کورد.ب.

ئیبراهیم ئەمین باڵدار (١٩٨٢) زەنگـی کـاروانی ڕێنـووس. گ. کـۆڕی زانیـاریی عـیراق. دەستەی کورد. ب٩.

بـەدران ئەحمـەد حـەبیب (٢٠٠١) پـڕۆژەی چارەسـەرکردنی گیروگرفتـەکانی ڕێنووسـی کوردی. هەولێر.

تاهیر سادق (١٩٦٩) ڕێنووسی چۆنیەتیی نووسینی کوردی. چ. .شیمال. کەرکووك .

توفیـق وەهبـی (١٩٢٥) کوردییەکـەمان بـە چـۆن حرووفێـك بنووسـین. گ. دیـاریی کوردستان. ژ ٥ و ٦.

حامید فەرەج (١٩٧٦) ڕێنووسـی کـوردی لـە سـەدەیەکدا. چ. .کـۆڕی زانیـاریی کـورد. بەغداد.

ڕاگەیاندنامـەی کۆتـایی سـیمیناری زمـانی کـوردی.(١٩٩٨) – هـەولێر (٢٠ و ٢٢ /٩/ ١٩٩٨).

شاکر فـەتاح ئەحمـەد (١٩٨٢) گیروگرفتـەکانی ڕێنووسـی کـوردی. گ. کـۆڕی زانیـاریی عیراق. ب٩.

عومەر عەبدولڕەحیم (١٩٨٢) ڕێنووسی کـوردی. گ. کـۆڕی زانیـاریی عـیراق. دەسـتەی کورد. ب٩.

کامیـل بەسـیر (١٩٨٢) خاڵبەنـدی بـۆ ڕێنووسـی کـوردی. گ. کـۆڕی زانیـاریی عـیراق. دەستەی کورد. ب٩.

کـۆڕی زانیـاریی عـیراق – دەسـتەی کـورد (١٩٨٥) ڕاسـپێرییەکانی لێـدوانی ڕێنووسـی یەکگرتووی کوردی.(١٨و١٩/ ١٢/١٩٨٥) بەغداد.

مسـتەفا نـەریمان (١٩٨١) ڕێنووسـی کـوردی لـە ڕەگ و ڕیشـەوە.دەزگای ڕۆشـنبیری و بڵاوکردنەوەی کوردی. زنجیرەی زمان (٥) . بەغداد.

محمـد معـروف فتـاح (١٩٨٢) نووسـینی کـوردی لـە ڕوانگـەی فۆنۆتیکـەوە. گ. کـۆڕی زانیاریی عیراق – دەستەی کورد. ب٩ . بەغداد.

نوری عەلی ئەمین (١٩٧٦) ڕابەرێ بۆ ئیملای کوردی. چ. سلمان الاعزەمی. بەغداد.

وریـا عومـەر ئـەمین (١٩٨٢) ئـیملای کـوردی و چـەن تێبینییـەك . گ. کـۆڕی زانیـاریی عیراق. دەستەی کورد. ب٩.

وریا عومەر ئەمین (٢٠٠٨) <u>ئەلفوبێی جیهانی</u> . ڕۆژنامەی بەدرخان، ژ ٨٩ ی ٢٠٠٨/١/٢٢.

وریا عومەر ئەمین (٢٠١١) <u>گیروگرفتەکانی نووسینی کوردی بە لاتینی</u>. کۆنگرەی زمانەوانی (١٩–٢٠١١/٩/٢٢) ل١٣٨–١٥٢.

وریا عومەر ئەمین (٢٠١٢) <u>بە ستاندارکردنی ڕیزبوونی پیتەکانی نووسینی کوردی</u>. گ. ئەکادیمیای کوردی. ژ ٢١ ل ٧٥ – ٨٨.

وریا عومەر ئەمین (٢٠١٣) ڕێنووس و چەند پرسیارێك. ڕۆژنامەی چاودێر. ژ ٣٧٥ و ٣٧٦ ی ٨/٢٦ و ٩/٢ ی ٢٠١٣. دیمانەی **هەرێم عوسمان**.

٢ – سەیری ئەم سەرچاوەیە بکەن:

وریا عومەر ئەمین (١٩٨٩) فۆنەتیک و فۆنۆلۆجی. گۆڤاری کۆڕی زانیاریی عیراق – دەستەی کورد ژ ٢٠ ، ل ٢٣٩ – ٢٥٩ .

دووبارە لە کتێبی (ئاسۆیێکی تری زمانەوانی ـ دەزگای ئاراس ٢٠٠٤ و ٢٠٠٩) ل٤٦ ـ ٥٩ بڵاوکراوەتەوە .

٣ ـ بزووتنەوەی ڕێنووسسازیی زمانی ئینگلیزی لە سەدەی شازدەهەمەوە دەستی پێکردووە .. لە ساڵی ١٥٦٨ وەزیری دەرەوەی بەریتانیا سێر تۆماس سمیت <u>Sir Thomas Smith</u> یەکەم پێشنیازی ڕێنووسسازیی بە ناوی On Rectifying and Amending the Written English Language (لە بارەی ڕاستکردنەوەی ڕێنووسی ئینگلیزی) یەوە پێشکەش بە شا ئێدوەردی شەشەم و ئیلەزەبێتی یەکەمی کرد .

دوای ئەمە و لەو چوار سەدەی بەسەر چوو بە سەدان هەوڵ دراوە لەلایەن زمانەوانان و زانایان و دەزگا کۆمەڵایەتی و فەرمی و زانستییەکان لە بەریتانیا و ئەمەریکادا بۆ ئەم مەبەستە، هیچی سەری نەگرت .

شایانی باسە کە ئەنجومەنی ئاسانکردنی نووسین <u>Simplified Spelling Board</u> (SSB) لە ساڵی ١٩٠٦ لە وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا دامەزرێنرا . دەستەی دامەزراندنەکە لە ٣٠ ئەندام پێکهاتبوو..کە هەموو نووسەر و پرۆفیسۆر و سەرنووسەری ناوداری سەردەمی خۆیان بوون . دامەزرێنەرەکەی (ئەندروو کارنەگی) سێسەد هەزار دۆلار بەخششی ساڵانەی بۆ تەرخان کرد . ئامانجی ئەم ئەنجومەنە ئەوە بوو کە گیروگرفتی نووسین چارەسەر بکەن . لە نیسانی ساڵی ١٩٠٦ دا لیستەییێکی ٣٠٠ وشەییان بڵاو کردەوە بە ڕێنووسی تازە ..لە کانوونی دووەمی هەمان ساڵدا (١٩٠٦) سەرۆکی ئەمەریکای ئەوسا (تیۆدۆرا ڕۆزفلت) پەسندی کرد و فرمانی دا دامودەزگا فەرمییەکان ڕەچاوی بکەن . ئەمە کێشەییێکی زۆری پەیاکرد و بوو بە هەرا و کەوتە کۆنگرس ..کۆنگرس لە کانوونی دووەمی هەمان ساڵدا بڕیاری دا کە بگەڕێنەوە سەر ڕێنووسە کۆنەکە . لەگەڵ ئەوەشدا هەوڵدان بۆ سازانی ڕێنووس بەردەوام بوو و تا ئێستاش نەوەستاوە... ئیستا

هەردوو شێوەکە بەکار دەهێنرێن بە تایبەتی لە ئەمەریکادا و تێکەڵ و پێکەڵ بووە.

لە ساڵی ٢٠١٣ دا پرۆفیسۆری زمانی ئینگلیزی Simon Horobin **لە زانکۆی ئۆکسفۆرد** (سایمون هۆربن) وتی (جیاوازیی ڕێنووس و هەبوونی شێوەی جیا بۆ نووسینی هەمان وشە ئەبێ بە شتێکی ئاسایی سەیری بکرێ و قبووڵ بکرێ و هەر هەوڵدانێک بۆ یەکگرتنیان بێ سوودە)..ئەمە بەڵگەی ئەوەیە کە باشترین و بەهێزترین زمانەوان زمان خۆیەتی.

نموونەیێکی تر زمانی چینییە کە زمانی زیاتر لە ملیار و نیوێکە..زمانی چارێگێکی هەموو مرۆڤی سەر ڕووی زەمینە، ئیستاش نووسینی وێنەیی ئیدیۆگرامی بەکار دەهێنن. لە نیوەی یەکەمی سەدەی ڕابردوودا لە سەردەمی ماوتسی تۆنگدا هەوڵدرا بۆ گۆڕینی بە نووسینێکی فۆنیمیکی، نەیانتوانی ، بۆیان دەرکەوت کە گەر بیگۆڕن لە شارستانییەتی کۆن و مێژووەکەیان دەپچڕێن و یەکیەتیی نەتەوایەتییان لەدەس دەدەن و دەبن بە چەن میللەتێک. نووسینەکەیان هۆکاری سەرەکیی لێکبەستنی نەتەوەییانە، بۆیە بڕیاریان دا نەیگۆڕن. بەو نووسینە گەیشتوونەتە لووتکەی تەکنەلۆجیا و بەربەرەکانێ لەگەڵ هەموو جیهاندا دەکەن..

٤ ـ لە ئەلفوبێی نووسینی ئینگلیزیدا پیت نییە بۆ (ش — چ — ژ) پیتی (ش) بە پێنج جۆر دەنووسرێت s – sh – t – ss – ch وەک لە machine – mission – station - she – sugar

دەنگی (ف) بە سێ جۆر دەنووسرێت (ph – gh – f) وەک لە (tough – elephant – knife)...

(gh) لە night – through – though هیچ دەنگ نانوێنن.

لە وشەی - car – mechanic - book – accept – queen -

c – ch - k – cc – q بە (k) و لە سەدان وشەی وەک knight (k) ناخوێنرێتەوە.

بە سەدان نموونەی تری لەم جۆرانە لە ڕێنووسی زمانی ئینگلیزیدا بەرچاو دەکەوێ .

٥ — ئەلفوبێی نووسینی زمانی عەرەبی ٢٨ پیتی تێدایە کە لەم وشانەدا کۆکراونەتەوە **(ابجد — هوز — حطي — كلمن — سعفص — قرشت — ثخذ — ضظغ)** کەچی (ى (الف مقصورة) ـ **ة** (تێی خڕ) — ئـ (هەمزەی سەر کورسی)— **همزة الوصل — الفی مدة** ـ شدة — بزوێنە کورتەکان...هتد) بەرچاو ناکەون.

(**ظ — ض**) و (**ت — ة**) (ا — ى) هەر جووتەی یەك دەنگ دەنوێنن.

زۆر وشە هەیە بەجۆرێ دەنووسرێ و بە جۆرێ دەوترێ. کوا پیتی (ا) لە وشەی (**هكذا — ذلك — اولئك**). لەم دوو وشەیە (**دعا ، سعى) (ا — ى)** هاودەنگن.
هەر پیتەی بە سێ چوار جۆر دەنووسرێ بۆ نموونە دەنگی (ت) **(تـ ـ ـتـ ـ ـت ـ ت ـ ة)** زۆر جۆری تر لەم شێواوییەی ڕێنووسی زمانی عەرەبی[1].
هەر بەراوردێکی ڕێنووسی قورئان و هی ئیستا بکرێت ، دەردەکەوێ ئاسمان و ڕێسمانە.
٦ — سەیری پەراوێز ژ (٢) بکەن.
٧ ـ بۆ ئەوەی دەرکی ئەوە بکەین کە ئەمە هەرگیز شایانی ئەوە نییە بکرێتە گرفت و ئەو هەموو هەرایەی لەسەر بکرێ با سەیرێکی جۆری نووسینی (و — وو) ی زمانی ئینگلیزی بکەین:
لە ئەلفوبێی زمانی ئینگلیزیدا بۆ (و) ئەم سێ پیتە هەیە (u – o – w) لە نووسینیدا دەنگی (وو) بە هەشت جۆر دەنووسرێت (oo – o – ou – ew – ue – ui – oe - u) وەک لە (moon – do – group – chew – blue – juice – shoe)
دەنگی (و) بە چوار جۆر دەنووسرێت (ou – oo – o – u) وەک لە (put – wolf – good - could).
لە وشەی (burn - turn) دا (u) بە (ێ) دەوترێ.
لە وشەی (beautiful) دا (u) بە (یوو) دەوترێ.
لە وشەی sward – wander ، (a) بە (ۆ) دەخوێنرێتەوە.
لەم وشانەدا:
(sun – son – country – blood – does)، (u – o – ou – oo – oe) بە (ـە) دەخوێنرێنەوە.
لە (book و look) دا ـ (oo) بە (و) ئەخوێنرێتەوە.
لە (boot و poor و ، shoot بە (وو)
لە (blood و flood بە (ـە)
لە (word – work) ، (o) بە (ێ) دەوترێ.
لە (journey) دا (ou) بە (ێ) دەوترێ.
لە (country) دا (ou) بە (ـە) دەوترێ.
...هتد
ئەمە تەنها بە جۆرەی بزوێنی (و — وو) لە زمانی ئینگلیزیدا..

شایانی باسە لەم ڕووەوە بوترێ کە لە زمانی ئینگلیزیدا هیچ بزوێنێکی تیا نییە بە گەلێ جۆر نەنووسرێ. بۆ نموونە لەم وشانەدا : – he – believe – Caesar – see – he

people – seize – sea – key – amoeba – busy - machine

(e – ie – ae – ee – eo – ei – ea – ey – oe – y – i) هەموو بە (ی) دەخوێنرێنەوە.

لەم وشانەدا:

sit – rhythm – pretty – ladies - private

(i – y – e – ie – a) هەموو بە (i) دەخوێنرێنەوە.

لە set – dead – many (e – ea – a) بە (ێ) دەخوێنرێنەوە.

ئەم هەرایە دەنگە وەستاوەکانیشی گرتۆتەوە .

٨ ـ سەیری ئەم سەرچاوانە بکەن:

وریا عومەر ئەمین (١٩٩٠) جووتۆکە. ڕۆژنامەی هاوکاری ژ ١١٧٠ ی١٦/٤/١٩٩٠

ــــــــــــــ (٢٠٠٨) سێتیلە . ڕۆژنامەی بەدرخان ژ ٩٠ ی ٢٢/٢/٢٠٠٨

دووبارە لە کتێبی (پیتۆکەکانی زمانەوانی– دەزگای ئاراس ٢٠١١) ل ٥٩ ـ ٦٠ و ٦١ ـ ٦٣ بڵاوکراونەتەوە.

سەرچاوەکان:

Bloomfield, L. (1933) Language. New York, Holt.

Fischier.Jorgensen, E. (1952) On the Definition of Phoneme Categories on a Distrubitional Basis. AL7.PP8-~ 39.

Sommerstein, A.H.(1977) Modern Phonology. London

Lass, R. (1984) Phonology – An Introduction to Basic Concepts. University Press, Cambridge.

وریا عومەر ئەمین (٢٠٠٨) ئەلفوبێی جیهانی . ڕۆژنامەی بەدرخان ژ ٨٩ ی ٢٠٠٨/١/٢٢.

ـــــــــــ (٢٠١١) گیروگرفتەکانی نووسینی کوردی بە لاتینی. کۆنگرەی زمانەوانی (١٩-٢٢/٩/٢٠١١) ل١٣٨-١٥٢.

ـــــــــــ (٢٠١٢) بە ستانداردکردنی ڕیزبوونی پیتەکانی نووسینی کوردی. گ. ئەکادیمیای کوردی. ژ ٢١ ل ٧٥ – ٨٨.

ـــــــــــ (٢٠١٣) ڕێنووس و چەند پرسیارێك. ڕۆژنامەی چاودێر. ژ ٣٧٥ و ٣٧٦ ی ٨/٢٦ و ٩/٢ ی ٢٠١٣. دیمانەی هەرێم عوسمان.

وریا عومەر ئەمین و ئەوانی تر (٢٠١٣) ڕێنووسی کوردی بەپێی بنەما زانستییەکانی ڕێنووسی گشتی. ئەکادیمیای کوردی.

ملخص البحث

الاجراء الاستكشافي طريقة ميكانيكية مبنية على المنطق الرياضي لاستنباط قواعد اللغة من عينة تلك اللغة والتي يمكن تطبيقها حتى بدون معرفة تلك اللغة. أسس هذه المدرسة اللغوية العالم الامريكي فانسس بوب (١٨٥٨ – ١٩٤٢) لتسجيل قواعد المئات من اللغات الأمريكية الأصلية قبل فنائها.. يمكن بهذا النهج تحديد النظام الصوتي للغة بشكل دقيق.

هذا البحث محاولة للتعريف بهذا النهج اللغوي ومناقشة إحدى المشاكل الإملائية في اللغة الكوردية.

Abstract

Discovery Procedure is a mechanical procedure based on Mathematical and Logical principles for deriving a grammar of a language from a corpus, or sample, of sentences even without knowing the language . This theory was found and proposed in America by Franz Boas (1858 – 1942) to preserve the hundreds of indigenous American Indian languages which never previously described , and likely to become extinct if not recorded . This theory developed methods to prescribe sound principles for the analysis of phonemic system.

This research is an attempt to present a concise definition of this method, and discuss the problem of the distinctively phonemic of (u – u:) in Kurdish Language.